

När vardagslivet profanerade gudstjänsten. Kyrkomötesdebatten om kungörelseläsningen i högmässan

---

OLOPH BEXELL

Gudstjänsten är ett möte mellan det himmelska och det jordiska. Kyrkan kommer samman inför den levande Guden i bön, bekännelse och lovsång. Att söndagens gudstjänst därvid inte står isolerad från människors vardag är självklart. Predikan syftar till att lyssnaren andligen skall kunna orientera sig i sin vanliga tillvaro när gudstjänsten är slut. I kyrkans allmänna förbön enligt *Den svenska kyrkohandboken* kommer församlingen inför Gud med sina »önskningar och behov» om människors vardagliga förhållanden. Den skall numera vara lokalt förankrad röra »Kristi kyrka, världen, människor i nöd, vår egen församling, våra närmaste och oss själva.»¹ Denna konkretion på det näraliggande och vardagliga som markeras i Svenska kyrkans gudstjänstordning från 1986 har säkert uppskattats av alla. Gudstjänsten är inte främmande för vårt vardagliga liv och det samhälle där vi lever. Tvärtom.

Denna uppsats skall handla om det vardagliga i gudstjänsten. Vi skall här diskutera ett sådant inslag, som av präster och kyrkfolk i Svenska kyrkan upplevdes som både störande och profanerande. Man menade att det stod i strid med gudstjänstens eget väsen och man ville få bort det.

Ett dominerande inslag i den allmänna gudstjänstens sammanhang i vårt land ännu för hundra år sedan var nämligen den uppläsning av allmänna kungörelser, som prästen skulle genomföra från predikstolen. Där kom verkligen vardagen med dess allehanda detaljer in i kyrkan. Företeelsen levde kvar långt in på 1900-talet. De undersökningar om saker som har gjorts har framför allt varit inriktade på att beskriva och förklara denna

---

¹ *Den svenska kyrkohandboken*, del 1. kap. 1, Högmässa, momentet »Kyrkans förbön», kap. 3 momentet »Kyrkans förbön».

uppläsning såsom en gången tids massmedium.² För medborgarna var det viktigt och angeläget att ta del av den information som gavs.³ Prästerna var ålagda att med ämbetsmannaansvar genomföra uppläsningen och de skulle på kungörelsehandlingen genom sin namnteckning bestyrka att så skett. I den forskning som ägnat sig åt gudstjänstlivets historia har uppläsningen uppfattats som ett apart och både i homiletiskt och liturgiskt avseende alldeles ovidkommande inslag i högmässan, varvid den lämnats åsido. Att präster och kyrkfolk upplevde uppläsandet som störande kommer att framgå av följande sidor. Det var en del av vardagen som man menade inte hade i gudstjänsten att göra.

Jag skall här belysa frågan genom att diskutera det allmänna kyrkomötets utdragna debatt om och agerande för att prästens kungörelseläsande i kyrkan skulle avskaffas. Genom att följa ärendet genom kyrkomötena och den parallella behandlingen i riksdagen skall vi se hur frågan hade en principiell räckvidd.⁴ På ett tydligt sätt belyser den kyrkomötets ställning som ett i grundlag reglerat statligt organ, genom vilket Svenska kyrkans ombud genom »underdåniga utlåtanden» gav sina s.k. »föreställningar och önskingar» Kungl. Maj:t till känna. För att en lagförändring skulle komma till stånd var det nödvändigt med samstämmiga beslut i både kyrkomöte och riksdag.⁵ De vardagslivets trivialiteter som uppläsningen berörde sågs från kyrkans sida som många gånger stötande. Trots att kyrkomötet gång

---

2 Se t.ex. Widén 1993 och Widén 2001, som belyser de tidiga motiven till att gudstjänsten användes för detta syfte. Reuterswärd 2001 har i sin doktorsavhandling i historia analyserat praxis under 1700-talet. Kungörelseläsande i ett mångspråket land har belysts av Villstrand 2008.

3 Ett exempel: Märta Helena Reenstierna (1753–1841) skriver i sin välkända *Årstadagboken*, 2, 1813–1825, 1985, s. 242, i sin notering från den 20.12 1818, att endast en person ur hennes hushåll var i kyrkan på grund av oväder. Vid återkomsten rapporterade denne från kyrkbesöket att »man efterlyst 2ne metallkranar som förleden natt blifvit stulna uti Årtike Bryggeriet vid Liljeholmen.» Notisen blir obegriplig utan kännedom om att man i högmässan från predikstolen kontinuerligt efterlyste stulet gods.

4 Frågan om äktenskapslysningar liksom om församlingens ministeriella kungörelser, om dop och dödsfall, lämnas här åsido, liksom sådana som gäller gudstjänster och församlingsarbete. De ligger vid sidan om den diskussion som undersöks. Se dock nedan, not 97.

5 KMF 1863, 9 §. RF 87 § 2 mom. Om kyrkomötets tillkomst och uppgift och dess egen diskussion härom se t.ex. Bexell 1990.

efter annan tydligt uttalade sin mening om vad som för kyrkans folk var påtagligt besvärande, blev saken under lång tid inte föremål för någon åtgärd från statens sida. När diskussionen om kungörelsetvånget sätts in i detta mera övergripande sammanhang ställer den frågan – kring vad som kan synas vara en perifer detalj – om kyrkans och statens inbördes relation i blyxtbelysning. Hur förhöll sig statsmakten till kyrkans under lång tid uttalade önskemål om att bli fri från kungörelseläsandet i högmässan? Hur agerade kyrkomötet för att få gehör hos riksdagen? Vad var det som gjorde att lösningen av den här frågan drog ut så långt på tiden?

I.

1686 års kyrkolag stadgade att efter predikan skulle inte blott »lysningar för brudfolk och kyrkones nödtorftigheter ske på predikstolen» utan också uppläsas Kungl. Maj:ts, konungens befallningshavandes eller överståhållarens kungörelser samt lokala pålysningar om auktioner, stulet eller borttappat gods m.m.⁶ Kungliga kungörelser och förordningar skulle av »varje mansperson» åhöras stående.⁷ Regeln att man – män och kvinnor – stående åhörde kungliga förordningar upprätthölls ända tills att dokument med denna formella dignitet genom 1974 års regeringsform inte längre utfärdades och därmed det i alla kyrkor på nyårsdagen upplästa s.k. böndagsplakatet inte längre var utfärdat och undertecknat av konungen.⁸ Utöver vad som nu nämnts skulle ett antal äldre författningar återkommande läsas en eller flera gånger årligen.⁹ Ett cirkulär från 1808 hade stadgat att sådana resolutioner och utslag, som berörde alla, eller i varje fall så många, att man inte utan större besvär eller kostnader kunde

---

6 KL kap. 2 § 5. KC 27.11.1811. Kungl. res. på allm. besvär 12.12.1734, 7.12.1766. För historien, se *Herlitz* 1926–30, s. 380–388.

7 Rabenius 1836, s. 320.

8 Böndagsplakatet innehöll av ärkebiskopen författade »maningsord. Ordningen med allmänna böndagar i Svenska kyrkans kyrkoår upphörde 1983.

9 KC 27.11.1811. Dessa författningar var tryckta i särskilda tid efter annan utkommande böcker, t.ex. Sammandrag af författningar 1852. Före 1766 hade profana pålysningar skett, icke inne i kyrkan, utan »på kyrkovalLEN», KF 9.12.1766. Då stadgades att det var från predikstolen som pålysningarna skulle ske.

distribuera dem, skulle uppläsas från predikstolen.¹⁰ I ett avsevärt antal författningstexter, t.ex. fiskelagen, vägstadgan eller den kommunala val-lagen, var kyrkokungörende föreskrivet.

Kungörelserna var alltså både många och långa och de uppfattades av både präster och gudstjänstdeltagare som ett störande och ovidkommande avbrott i högmässan. Under 1800-talets förra hälft diskuterades problemet i riksdagen och var föremål för olika utredningar.¹¹ År 1849 förordnades att uppläsningen av de världsliga kungörelserna skulle flyttas från predikans omedelbara sammanhang och i stället äga rum efter gudstjänstens slut.¹² Hur uppläsningen gick till belystes i en motion till kyrkomötet 1868:

Knappt hafva sista orgeltonen förklingat förrän presten uppträder på det rum, derifrån han nyss förkunnat eviga lifsens ord, för att nu med brådskande halfhög stämma uppläsa kungörelser för en folkmängd, hvars ojemförligt större del härunder vänder honom ryggen och lem-nar templet så fort trängseln det tillåter, utan ringaste aktgifvande på själasörjarens läsning, hvilken dock måste fortfara tillsdess den läsande och kyrkobetjeningen finna sig vara ensamma kvar inom kyrkomurarne.¹³

Anledningen till att läsningen ovillkorligen måste fullgöras var att den utgjorde en rättslig akt som innebar promulgation av ny lag och författning eller det formella delgivandet av allmänna kungörelser.¹⁴ Det var på så sätt som lagar och förordningar inte bara bringades till allmänhetens kännedom, utan också formellt trädde i kraft på den lokala orten. Tidpunkten för uppläsningen utgjorde grund för beräkning av fatalietiden vid besvär och prästen skulle med sin underskrift på handlingen bestyrka när och var

---

¹⁰ KBr 5.1 1808.

¹¹ Kungl. res. 10.3.1719 och 14.6.1720 fastslog på prästerskapets besvär, att uppläsning verkligen skulle ske. Med anledning av ett prästmötesbeslut i Uppsala 1865 hade domkapitlet där s.å. skrivit till Kungl. Maj:t och saken diskuterats så sent som i RD 1866. Den debatten lämnas här å sido.

¹² KF 8.5.1849.

¹³ KM mot. 1868:10 av Ludvig Torpadie.

¹⁴ Cf KC 2.4.1833.

läsningen ägt rum.¹⁵ Vi har här att göra med en urgammal tradition, som låter sig omedelbart ledas tillbaka till den fornsvenske lagmannens muntliga lagsaga på tinget.¹⁶

Prästernas uppläsande av kungörelser från predikstolen var alltså en avgörande del i statens och lokalsamhällets kommunikation till medborgarna. Det var viktigt att alla kom inom hörhåll och kyrkorummens storlek måste därför anpassas till detta. Fram till förra sekelskiftet har vi här ett avgörande skäl till att de efter reformationen ny- och tillbyggda svenska kyrkobyggnaderna – inte minst under nyklassicismens tid – ofta blivit så överdimensionerade i jämförelse med vår egen tids behov. De var rumsligt inriktade på att rymma så många sittplatser som möjligt; antalet var relaterat till befolkningens storlek. Kyrkoherden var emellertid ålagd att se till att en ny kyrka byggdes tillräckligt stor för församlingens behov. Kyrkorummet behövdes inte bara för gudstjänsten, utan också för att samhällets kungörelseväsen skulle fungera. Ur samhällets synvinkel var det angeläget att ingenting skulle få hindra människors möjligheter att åhöra, inte bara predikan, utan också kungörelserna. 1686 års kyrkolag stadgade att alla skulle befrita sig om att »enhälligt infinna sig i kyrkan» och vilodagen skulle helgas genom gudstjänstdeltagande.¹⁷ Kungörelseläsandet underbyggde och förstärkte nyevangelismens och den frambrytande frikyrklighetens kritik mot Svenska kyrkan såsom mera en statens kyrka än Kristi. Mitt i gudstjänsten var prästen på det här sättet en statens ämbetsman på Kungl. Maj:ts uppdrag. 1811 års kyrkohandbok inleddes under 1800-talets lopp med återgivande av alltfler kungl. kungörelser, som nådigt medgav förändringar i ritualets utformning eller ordalydelse.¹⁸

Före tillkomsten av 1862 års kommunallagar var pastor, dvs. kyrkoher-

---

15 KBr 3.2.1818.

16 Cf SmL Kk 2, SLL, 5, 1979, s. 423 och 435. En bestämmelse om pålysning av kungörelser fanns redan i KO 1571 (utg. 1971, 41). Till den efterreformatoriska historiken, se KLK 1890, bet. III 1892, s. 86–94. Hertzberg 1890, s. 176, menar att uppläsningen förflyttades från tinget till kyrkan redan på 1600-talet. Cf. Rabenius 1767, s. 18.

17 1686 års kyrkolag, 2 kap, 5 §. Man skall dock här inte sammanblanda rättsinstitutet 'kyrkoplikt' (ett skamstraff knutet till det offentliga skriftermålet, avskaffat 1855) med den allmänna förpliktelsen att gå i kyrkan.

18 Härtill Bexell 2003, s. 13f., 119, Gustafsson 1962, s. 197–242.

den, sockenstämmans självskrivne ordförande, och kyrkolagen förutsatte att sockenborna söndagligen deltog i gudstjänsten.¹⁹ Största delen av de lagar och förordningar, som trycktes i *Svensk Författningssamling*, skulle uppläsa i dess helhet och de förordningar det var fråga om var därför tryckta med större stil än de övriga. Statsmaktens företrädare kunde – i varje fall i princip – räkna med att hela rikets befolkning därvid var inom hörhåll.²⁰ Av citatet ovan från 1868 års kyrkomöte framgår att det från 1800-talets mitt *de facto* var få som verkligen tog del av innehållet i det som mekaniskt måste läsas upp.²¹ Läsnngen kunde ta lång tid i anspråk, uppläsningen av 1864 års strafflag hade tagit 4–5 timmar att läsa upp.²² Vid sidan om Kungl. Maj:ts och länsstyrelsens kungörelser lät lokala myndigheter från predikstolarna kungöra t.ex. bestämmelser om vägsyner, om jakt och fiske m.m. liksom privatpersoner kunde låta pålysa t.ex. auktioner eller att de förlorat eller omhändertagit kreatur eller annan egendom.²³ I enighet med kyrkolagen och 1734 års lag skulle make, som övergivit sin hustru (eller vice versa) och vistades på okänd ort, efterlysas från predikstolarna i hela häradet eller staden och dess närhet och anmodas ge sig till känna; först ett år därefter kunde makarna dömas till äktenskapsskillnad.²⁴ Denna bestämmelse avskaffade först 1915.

För att ge en bild av vilken typ av texter som skulle uppläsa kan – som några exempel från januari och februari 1868 – nämnas konungens trontal vid riksdagens öppnande, berättelsen om vad sig i riket tilldragit sedan senaste riksdag (75 sidor), tidpunkterna för postfördragen med olika länder (en kungörelse per land), tullfrihet för kärl med flytande varor, kreaturspetsens utbrytande och slutliga bekämpande i olika områden, t.ex. Bornholm,

---

19 Se Johansson 1937, 37–89; om hur förpliktelsen att gå i kyrkan fungerade i praxis, se Johansson 1938, 56–62.

20 KK 14.12 1833.

21 Om konsekvenserna av kyrkorummets dubbla funktion, se Bexell 2008, s. 78–81.

22 Tidslängden påpekades i KM 1888, prot. s. 186.

23 »Långa länsmanskungörelser om vägsyner, hur många lass grus som skall köras, broar lagas, stenar borttagas» etc. kritiseras i KM 1888, prot., s. 171. Auktionskungörelser kunde förekomma »20, 30 à 40 på en enda söndag», KM 1893, prot. s. 472.

24 1734 års lag, GB 13 kap. 4 §, 1686 års kyrkolag 16 kap. 8 §. Den försvunne hade genom skilsmässodomen förverkat hela sin lott i det gemensamma boet.

Preussen, Schlesien och turkiska provinsen Irak Arabi etc. (en kungörelse per land), riksmarkegångspriset i soldatmunderingen, »upphörande av den vid H.M. Konungens avresa till Norge i nåder tillförordnade regering», förändrad lydelse av 101 § universitetsstatuterna osv. Av länskungörelser skulle under samma tid i kyrkorna i Uppsala län pålysas om exekutiv auktion i Nysätra, laga skifte i Hållnäs, återfunnet lik efter okänd mansperson i Enköping, klockarval i Tolfta, priset på blodiglar i Väst-Tibble apotek, konkursauktioner i Balingsta och Nysätra, timmerflottning i två år i Kopparbergs län, reparation av Lurbo bro i Näs socken och sammanträde med rustningsskyldige vid livregementets dragonkår, samt efterlysningar av tjuv med gods, aderton försvunna personer samt av åttio personer dömda till böter osv.

Kungörelseläsandet hade en omfattning som det är svårt för en nutida kyrkibesökare att bilda sig en föreställning om, och det är lätt att bortse från att detta oliturgiska inslag långt fram i tiden varit så pass dominerande i den svenska gudstjänsten som det faktiskt varit. Svårigheten för kyrkomötet att hitta en lösning ger en belysning av dess uppfattning om sin egen ställning och funktion som ett på en gång statligt och kyrkligt organ.

Kyrkmötets första framställning

Kyrkans företrädare ville alltså få bort läsningen. Redan vid det första kyrkomötet 1868 togs frågan upp. Den skulle återkomma gång på gång och inte nå sin slutpunkt förrän mer än ett sekel senare.

1849 hade kungörelseläsningen flyttats till omedelbart efter högmässans slut. 1868 markerade flera kyrkomötesmotionärer, att de inte var nöjda med denna förändring. Rådsmannen Ludvig Torpadie (1829–1881) från Kalmar, vars motion utförligt citerades ovan, menade att läsningen helt enkelt »icke vidare må i kyrkorna tillåtas». Den förringade prästämbetets värdighet och eftersom den tog »bort Ordet ur åhörarnas hjertan» var den störande för andakten.²⁵ Biskopen G.D. Björck (1806–1888) i Göteborg var i en motion inne på samma tema och fann det anstötligt att prästerna

---

²⁵ KM mot. 1868:10, s. 18. Anslagstavlor borde anordnas och ev. uppläsning ske vid kommunalstämma.

skulle behöva läsa upp kallelser till skarpskytteövningar på söndagar; att delta i sådana övningar vore ju ett sabbatsbrott. Präster i Göteborgs stift hade vägrat läsa sådana kungörelser och ådragit sig disciplinstraff, eller väl läst upp dem, men tillagt en varning för ohelgande av söndagen. Det senare förfarandet hade resulterat i att i en nästkommande kungörelse hade intagits en förklaring i motsatt riktning, som de således tvingats läsa upp.²⁶

Det var alltså religiösa motiveringar, som föranledde att man vill ändra eller avskaffa de regler som gällde. Gudstjänsten var en religiös handling medan kungörelseläsandet var något profant som inte hade i högmässans sammanhang att göra, i all synnerhet som det till sitt innehåll kunde uppmana till sådant som kyrkan kritiserade.

Kyrkomötet 1868 ville i första hand ha bort kommunala och privata kungörelser från kyrkan. De som var berörda fick finna andra vägar för att bekantgöra sina meddelanden. Man framställde till Konungen – med kyrkomötesförordningens term – en »önskning» om att antingen uppläsningens regleringen helt skulle upphöra eller att antalet kungörelser skulle inskränkas.²⁷

Inom justitiedepartementet upprättades därefter ett förslag till »förordning ang. förändrat sätt för offentliggörande i kyrka af allmänna författningar och kungörelser för enskildas tillkännagifvanden». Den sade att uppläsningen skulle ske »efter slutad högmessogudstjänst, under dervid tjänsteförrättande prestens tillsyn, af klockaren eller annan lämplig person», och flyttas från predikstolen ned till kyrkgången. För sådant som ändå stod tryckt i *Svensk Författningssamling* och i länskungörelserna skulle det räcka med att läsa upp endast rubrik och datum. Endast andra allmänna eller enskilda kungörelser föreslogs alltjämt behöva uppläsas. Departementsförslaget strävade alltså efter att tillmötesgå såväl den religiöst motiverade kritiken som den mera allmänna som rörde läsandets omfattning. Kungörelseläsandet i kyrkan skulle bibehållas, men tonas ned.

Vid förslaget granskning i Högsta domstolen tillstyrktes detta av en majoritet av justitieråden, med undantag av den passus som sade att upp-

---

26 PM i Göteborg 1865 hade gjort en petition till ED i skarpskyttekungörelsefrågan, men denna hade blivit liggande. G.D. Björck i mot. KM 1865:50. Om skarskytterörelsen, se Hellstenius 2008.

27 KM utg. skr. 1868:5.

läsningen skulle kunna ske av annan person än präst. Lagpromulgationen måste, enligt deras mening, alljämt ske under prästerligt edligt ämbetsansvar.

Justitierådet J.A. Södergren (1813–1891) ville avstyrka förslaget i dess helhet. Kungörelseläsandet uppfattade han som en från gudstjänsten principiellt fristående akt som skulle fullgöras av prästen i dennes egenskap av »kyrkoföreståndare» och »statens tjänare». Staten hade nämligen ingen annan möjlighet att på landsbygden bekantgöra lagar och förordningar än denna. Staten kunde inte förvänta »att hvar och en inom samhället skall prenumerera på *Svensk Författningssamling*» eller på ortstidningen.²⁸ Statsnyttan måste således enligt Södergren prioriteras framför de av kyrkomötet framförda skälen för förändring och han menade att gudstjänstrummets helgd stördes inte av detta. Prästen var statens yttersta ämbetsman.

Efter bearbetning överlämnades förslaget till 1873 års kyrkomöte. Där föreslogs nu att i landshövdingarnas och överståthållarens skrivelser skulle endast rubrikerna läsas upp, i domar, utslag och resolutioner endast beslut och besvärshänvisning. Det var bara övriga kungörelser som skulle läsas *in extenso*. Därvid skulle endast sådant som är stadgat i grundlag samt kungörelser om kyrkostämмо- och prästval behöva läsas av präst, det övriga fullgöras av klockaren. Förslaget utökades under kyrkomötesbehandlingen med regler, dels om att handlingarna efter uppläsandet skulle överlämnas till kommunalstämmans ordförande, som sedan skulle hålla dem tillgängliga, dels om att det var klockaren som skulle verkställa uppläsningen.²⁹ Diskussionen om de nu nämnda tillagda 5 och 7 §§ blir av principiellt intresse. De verkar vara ett försök att gå kyrkan till mötes.

En granskning av kyrkomötesdebatten 1873 visar hur en majoritet av ombuden i princip var ense om det olyckliga i att gudstjänsten och kyrkorummet belastades med en rad världsliga och vardagliga angelägenheter. Den lågkyrkligt orienterade rådmannen Svante af Sandeberg (1834–1913) från Sundsvall, ville att prästerskapet skulle bli kvitt kungörelserna eftersom dessa drog tankarna bort »från det predikade ordet till världsliga

---

28 Förslaget föredraget i statsrådet 7.9.1869, i HD 13.10.1869. Prot. tr. i Kungl. Maj:ts skr. 1873:11, s. 8f.

29 Kungl. Maj:ts skr. 1873:11. KLF 7 §.

omsorger». ³⁰ Statsrådet Gunnar Wennerberg (1817–1901) deklarerade att han gärna skulle ha velat gå längre i Kungl. Maj:ts skrivelse, än förslaget nu blivit. Kungörelserna var ett för gudstjänsten främmande element, som staten påbördat kyrkan. Det var emellertid svårt att »tvärt» bryta med ett sådant förhållande, i all synnerhet som saken otvivelaktigt hade två aspekter, en »kyrkligt presterlig» och en annan »kommunalt medborgerlig». ³¹ En ändring borde enligt Wennerberg komma till stånd genom en successiv avveckling.

När flera av kyrkomötesombuden tycktes vara benägna att alltjämt driva frågan dithän, att kyrkomötet borde hos Kungl. Maj:t begära kungörelseläsandets definitiva avskaffande, kom debatten att ta en ny vändning. Om Kungl. Maj:ts förslag nu var ett steg, om än kort, i rätt riktning, vore det då klokt att avslå det, för att begära en radikalare lösning, som man inte var säker på att den skulle bli bifallen?

Ett par erfarna politiker, greve Oscar Mörner (1816–1888) på Kåreholm, ombud från Linköpings stift och riksdagsman såväl i ständsriksdagen som i Första kammaren, och greve Henning Hamilton (1814–1886), tidigare ecklesiastikminister och också han riksdagsman, varnade för ett sådant försök att driva på utvecklingen och det av flera skäl. ³² Mörner hörde visserligen inte till dem som önskade någon ändring i kungörelseläsandet. 1868 års kyrkomöte hade emellertid begärt en förändring och Kungl. Maj:t hade nu gått kyrkomötet till mötes genom att framlägga förslag till lagändring. Under sådana omständigheter var det, menade han, knappast möjligt för kyrkomötet att avslå förslaget. Ja, Mörner ansåg sig inte kunna delta i ett avslag oaktat han ogillade 1868 års kyrkomötesbeslut. »Man är nu tvungen att taga frågan på den punkt där den står, och därefter rätta sitt beslut».

---

30 KM 1873, prot. s. 468. Att det myckna kungörelseläsandet tog tid från själavården underströks också av konsul Petter Olsson (1830–1911), riksdagsman och kyrkomötesombud från Lunds stift. När man påbördar prästen onyttiga göromål påskyndar man en skilsmässa mellan kyrka och stat. KM 1873, prot. s. 484. Olsson var ordf. i Helsingborgs ev.luth. missionsällskap. Om honom, se Åberg 1953.

31 KM 1873, prot. s. 473.

32 Om Mörner, se Gillingstam i SBL 26, s. 293 ff och där a.a. Om den sedermera herostratiskt ryktbare Hamilton, se Holmberg i SBL 18, 109 117 och Palmgren 2000.

Längre än till avslag på 5 och 7 §§ kunde han inte sträcka sig i kyrkomötet.³³ I riksdagen kände han sig friare att yrka avslag.³⁴

Medan Mörners invändningar således var motiverade av en känsla för parlamentariskt decorum om riksdagens primat grundade sig Hamiltons kritik på en saklig politisk bedömning; det var fara värt att riksdagen inte skulle godkänna lagförslaget om de båda av kyrkomötet initierade paragraferna kvarstod.³⁵ Kyrkomötet måste enligt hans mening vid sitt beslutsfattande överväga vad som var politiskt möjligt.

Kyrkomötet antog emellertid för sin del det framlagda lagförslaget i oförändrat skick.³⁶ När det ett år senare hamnade på riksdagens bord blev det avslaget i båda kamrarna.³⁷ Skilda ståndpunkter i fråga om hur riksdagen skulle förhålla sig till kyrkomötets ställningstagande framkom i debatten. Riksdagen måste vara oförhindrad att besluta annorlunda än kyrkomötet, hävdade i sitt inlägg den f.d. prästen Gustaf Rydén (1821–1882) i Jönköping.³⁸ Den frisinnade Nils von Koch (1801–1881), tidigare justitiekansler, menade å andra sidan, att riksdagen gärna borde bifalla kyrkomötets önskemål, när ingenting finns, som säger att dess beslut skulle vara till men för fosterlandet.³⁹ Rydén menade alltså att riksdagen skulle förhålla sig oberoende av kyrkomötesbesluten, medan von Kochs grundinställning var ett positivt och prestigefritt tillmötesgående.

Kyrkomötet hade alltså på eget initiativ väckt en fråga som efter lång beredning på olika sätt till sist kom till riksdagens kammare. När någon politisk opinion i riksdagen inte fanns, som ville bifalla kyrkomötets skri-

---

33 Mörner i KM 1873, prot. s. 477. I den fortsatta debatten avstod Mörner uttryckligen från vidare inlägg och klargöranden av sin mening; han kunde inte föreställa sig »att denna dags debatt kommer att i framtiden ådraga sig någon synnerlig uppmärksamhet eller att våra här uttalade meningar bliva föremål för någon forskares granskning och bedömande», prot. s. 487.

34 FK prot. 26.2.1874, s. 225ff.

35 Henning Hamilton i KM 1873, prot. s. 480.

36 KM utg. skr. 1873:11.

37 RD skr. 1874:19.

38 FK prot. 26.2.1874, s. 227. Rydén hade varit prästvigd för Växjö stift och konsistorienotarie där intill 1869 då han begärde avsked från prästämbetet och blev direktör för Smålands enskilda bank. Om honom, se Arcadius m.fl. 1921, 338ff.

39 FK prot. 26.2.1874, s. 231. Om von Koch, se Jägerskiöld i SBL 21, 427ff.

velse, föll förslaget och frågan var för denna gång utagerad. Kyrkomötet och riksdagen hade olika funktioner och skilda preferenser, men samstämmighet var enligt kyrkomötesförordningen nödvändig för ett besluts genomförande. Ville kyrkomötet vinna konkret gehör för en kyrklig intressefråga och inte bara genom sitt beslut markera den kyrkliga ståndpunkten var det uppenbarligen nödvändigt att också sondera stämningen i riksdagen och bearbeta dess opinion. Den förutan kunde dess »önskningsar» inte gå från ord till handling.

Kyrkomötet gör påminnelser

Vid nästa kyrkomöte, 1878, yrkade nationalekonomiprofessorn Carl Gustaf Hammarskjöld (1838–1898), ombud från Linköpings stift, på kungörelseläsandets avskaffande och upprepade argumenteringen i kyrkomötesbeslutet 1868. Visserligen var frågan mera vittgående än man i förstone kunde ana och måste leda till grundlagsändring. Men även om det var långt till målet var det nödvändigt att kyrkomötet arbetade på att detta i sinom tid blev uppnått. Kyrkan hade i saken två intressen: att världsliga kungörelser avlägsnas från gudstjänsten och att dessa, intill detta skett, blir så lite störande som möjligt.⁴⁰ Vid detta kyrkomöte fann sig den radikale f.d. riksdagsmannen Ola Jönsson (1826–1904) i Kungshult föranlåten att påpeka de parlamentariska spelreglerna. Det vore inte »fullt grannliga, att nu å nyo besvära Kungl. Maj:t med en skrivelse i samma sak och i nästan samma form», allra helst som inget i sak nytt anförts.⁴¹ Kyrkomötet lyssnade emellertid inte på den argumenteringen, utan förnyade sin begäran i enlighet med det hammarskjöldska förslaget.⁴²

Jönsson hänvisade till det han ansåg som politiskt möjligt. Det var lönlöst att väcka liv i ett förslag som nyss fallit, ja t.o.m. oförsynt. Frågan gällde denna gång om kyrkomötet skulle falla till föga och tåga i en fråga

---

⁴⁰ C.G. Hammarskjöld i KM mot. 1878:18. Uppvuxen på släktgodset Tuna i Småland hade Hammarskjöld (1838–1898) tidigt influerats av den småländska högreståndsväckelsen; han var professor i nationalekonomi och finansrätt i Uppsala och ecklesiastikminister åren 1880–88. Om honom, se Sprinchorn i SBL 18, 172.

⁴¹ Ola Jönsson i KM 1878, prot. s. 534 Om honom, se Petersson i SBL 20.

⁴² KM utg. skr. 1873:19.

som var vital för Svenska kyrkans inre liv. Det valde att ännu en gång göra sin stämma hörd. Vid föredragning i statsrådet 1882 befanns kyrkomötets skrivelse – precis som Ola Jönsson förutsagt – inte föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd.⁴³

Kyrkomötesledamöter agerar i riksdagen

Vid kyrkomötet 1883 var det den lågkyrkliga riksdagsmannen Fredrik Ph. Hierta (1815–1889) på Främmestad som tillsammans med fjorton medlemmar tog upp kungörelsefrågan. Det var nu tredje gången den väcktes i kyrkomötet. Ett stort antal präster hade emellertid överenskommit att inte befatta sig med motionen för att inte därigenom ge näring åt vad som påstått i riksdagen, att det var prästerskapets lättja som var drivkraften i kritiken mot kungörelseläsandet.⁴⁴ De ville alltså inte att meningsmotståndarna skulle agera som om ärendet vore en motsättning mellan präster och lekmän.⁴⁵ Av motionen framgår att praxis vid kungörelseläsandet nu var ändrad. Prästerskapet hade uppenbarligen på eget bevåg inrättat sig efter 1869 års förslag och på många håll inskränkt läsningen till endast rubrikerna, fastän lagen inte medgav detta.⁴⁶

Vid remiss hos rikets domkapitel och konsistoriet i Stockholm tillstyrktes framställningen från nio håll, medan fyra föreslog att lagpromulgationen skulle ske på ett modernare sätt, genom att man satte upp anslag om saken på en särskild tavla.⁴⁷

När vid riksdagen 1886 frikyrkoledaren E.J. Ekman (1842–1915) – en av Svenska Missionsförbundets grundare – i Andra kammaren argumenterade i ärendet anförde han bl.a. som skäl att uppläsningen inte längre fyllde sitt ändamål. Statens plikt var att delge medborgarna sina kungörelser utan hänsyn till deras religiösa förhållanden. Den nuvarande ordningen gjorde

---

43 22.12.1882.

44 F. Ph. Hierta i KM mot. 1883:43. Om honom, se Norberg 1959 och Norberg i SBL 19. Om motionen Norberg 1959, s.106

45 Hierta påminde i sin motion om vad som beslutats vid kyrkomötet 1878; detta hade ännu ej föranlett någon åtgärd och han gjorde, efter en del mindre justeringar, detta beslut till sitt motionsförslag, som bifölls. KM skr. 1883:22.

46 Mot. 1883:43, s. 6.

47 KLK 1890 II, s. 92.

att dissenters m.fl. var utom hörhåll vid uppläsningen.⁴⁸ Enhetskyrkans pågående krackelering blev ett argument för den önskade förändringen. Lagutskottet avstyrkte motionen med motiveringen att såväl främmande trosbekännare, som sådana medlemmar av Svenska kyrkan, som hellre sökte sin uppbyggelse i »enskilda sammankomster än i den allmänna gudstjänsten» vore oförhindrade att infinna sig i kyrkan vid gudstjänstens slut för att åhöra kungörelserna. På landsbygden sades detta folkets lyssnande vara så intimt förknippat med folkseden att någon ändring inte heller av det skälet vore önskelig eller borde vidtagas. »Den nu vedertagna funktionen [...] är, i det hela taget, den för förhållandena i vårt land mest lämpliga». Det kunde heller aldrig bli tvist i själva sakfrågan om en uppläsning ägt rum eller ej. Därför tolkades läsningstvånget som en rättssäkerhetsfråga. Av kyrkomötets argument ville utskottet uppenbarligen inte ta intryck.

Reservation mot utskottsbeslutet avgavs gemensamt av ordföranden landshövding Axel Bergström (1823–1893) i Örebro, den öländske häradshövdingen Carl Hasselrot (1842–1911) i Lundegård och kantorn Johannes Andersson (1834–1917) i Lysvik. De tillstyrkte motionen och anslöt sig till beslutet vid kyrkomötet 1883, där de båda förstnämnda varit lekmannaombud.⁴⁹ Vi kan alltså konstatera att de som riksdagsmän markerade solidaritet med sitt beslut i kyrkomötet. Men frågan föll i riksdagen.⁵⁰

---

48 AK 1886, mot. 60. Om Ekman, se *Bexell* 2003 och där a.a.

49 AK prot. 1886, nr 24, s. 2–24. LU bet. 1886:40. Förutom den nämnda reservationen avgavs en blank reservation av häradshövdingen Hjalmar Claëson i Leksand (1836–1915).

50 1883 års kyrkomöte ansköt sig till en rad tidigare kyrkomötesbeslut när de önskade att uppläsandet skulle ersättas med anslag. Första kammaren biföll Bergströms m.fl. reservation och gick därmed på kyrkomöteslinjen, medan utskottets förslag vann majoritet i Andra kammaren. Frågan föll. FK prot. 1886, nr 19, s. 321. AK prot. 1886, nr 24, s. 23.

Kyrkomötet diskuterar taktik

Vid nästa kyrkomöte, 1888, väcktes frågan på nytt i ett par motioner. Också nu förekom diskussion om vilken åtgärd som var lämplig från kyrkomötets sida och det förekom i kyrkolagsutskottet en reservation som ville att kallelser till kyrko- och kommunalstämmor alltjämt skulle läsas upp.⁵¹

I plenum ville dogmatikprofessorn Clas Warholm (1821–1891) att kyrkomötet skulle ta under övervägande vad som kunde bli riksdagens linje i frågan. Den linje som kunde vinna gehör i riksdagen borde kyrkomötet tillstyrka.⁵² Nu kom frågan om kyrkans och kyrkomötets självständighet upp till ytan. Den lågkyrkliga biskopen Martin Johansson (1837–1908) i Härnösand avvisade Warholms pragmatism och menade att spekulerande i framtida riksdagsopinioner borde vara kyrkomötet främmande.⁵³ Detta är församlingarnas representation, framhöll biskop Beckman (1812–1894) i Skara; vad saken gällde var att undersöka och framföra önskemål från dem.⁵⁴ Med högburet huvud borde således kyrkomötet ge sin önskning till känna.

Men även debatten 1888 ledde till att kyrkomötet beslöt att stå fast vid sin tidigare linje och hos Kungl. Maj:t hemställa, att kungörelseläsandet avskaffades, eller i varje fall inskränktes eller förenklades.⁵⁵

---

51 Mot. 1888:4 av biskop K.H. Gez. von Schéele i Visby, mot. 1888:16 av domprosten Richard Warholm i Kalmar och mot. 1888:18 av landssekreteraren A.H. Bagge i Jönköping. När kyrkolagsutskottet tillstyrkte en förnyad anhållan om läsningens avskaffande reserverade sig den öländske riksdagsmannen A.P. Danielson (1839–1897) i Dyestad och yrkade på en differentiering; kallelser till kommunal- och kyrkostämmor borde alltjämt uppläsa i kyrkan. Utsk.bet. KM 1888:19, s. 4. Om Danielson, se Thermoënius i SBL 10.

52 Warholm i KM 1888, prot. s. 170.

53 Johansson i KM 1888, prot. s. 176: »Jag vill ej i första hand fråga om vad som skall gå igenom i riksdagen».

54 A.F. Beckman i KM 1888, prot. s. 179. Om honom se Sondén 1931.

55 KM skr. 1888:14.

Vad är »politiskt möjligt»?

År 1890 tillsattes en kommitté för utarbetande av en rad ändringsförslag i 1686 års kyrkolag.⁵⁶ I kommittéuppdraget ingick också att se över lagstiftningen rörande kungörelseläsandet. En av kyrkolagskommittéerna gjorde undersökning av förhållandena uppvisade att år 1891 skulle i Västerbotens läns kyrkor uppläsas 502 sidor ur *Svensk Författningssamling* och 1040 sidor ur länskungörelserna, i medeltal 30 sidor per söndag. Härtill kom meddelanden från »domare, kronofogdar, häradsskrivare, länsmän, lantmätare, lantbruksingenjörer, skogstjänstemän, justerare m.fl. ämbets- och tjänstemän, alla utslag, resolutioner och andra handlingar [...] alla av ordföranden i kommunal- eller kyrkostämma utfärdade kallelser och kungörelser, alla kommunal- och kyrkostämmoprotokoll, sammandrag af landstingsprotokoll m.m. äfvensom alla enskildas tillkännagivanden [...] Samvetsgrann läsning tar ca 3 timmar». I det 1892 framlagda betänkandet föreslogs att uppläsandet skulle inskränkas till att omfatta endast ärenden av kyrklig natur samt ärenden rörande grundlag.⁵⁷ I övrigt skulle samhällets offentliggörande ske genom att kungörelserna anslogs på offentliga officiella anslagstavlor – sådana företeelser var en nyhet – och lagens ikraftträdande principiellt knyts till författningarnas utgivande av trycket. Mellan lagens publicering och dess över hela riket samtida ikraftträdande skulle en period, *vacatio legis*, om fyra veckor förlöpa.⁵⁸ Utredningsförslaget mötte emellertid motstånd hos det föredragande statsrådet. Justitieministern August Östergren (1832–1914) ville inte göra utredningens förslag till sitt. I stället sände han ett lagförslag med reglering av kungörelseläsandet till 1893 års kyrkomöte, vari uppläsningen i princip var bibehållen, men endast skulle ske av de författningar, där särskilt beslut om saken var fattat.⁵⁹

---

56 I KLK 1890 ingick landshövdingen Axel Bergström, justitieombudsmannen Nils Claesson, biskoparna Gottfrid Billing och Martin Johansson samt landssekreteraren A.H. Bagge.

57 KLK 1890, bet. III, 1892, s. 93f. Föreskrifter rörande kungörelse i kyrka återfanns i över ett hundra lagrum och författningstexter, uppräknade i a.a., s. 119–131.

58 Några »officiella anslagstavlor» fanns ännu ej inrättade. Se härtill SOU 1964:27, s. 250–256.

59 KLK 1890, bet. III, s. 77 § 2: 1. KLK påpekar, s. 100, som en nyhet att på några håll i riket anslagstavlor för enskildas tillkännagivanden uppsatts vid en

I kyrkomötet tillstyrktes förslaget av kyrkolagsutskottet; därvid hade emellertid ett par av de utskottsledamöter, som också varit medlemmar av 1890 års kyrkolagskommitté reserverat sig.⁶⁰ Reservanten biskop Johansson framhöll i plenum att ingenting vore vunnet med Kungl. Maj:ts förslag i den fråga med vilken »kyrkomötet under årtionden arbetat». Han yrkade avslag på utskottsbetänkandet. Den tredje kommittéledamoten i utskottet, biskop Gottfrid Billing (1841–1925) hade inte reserverat sig; visserligen hade han aldrig trott att det kommittéförslag han varit med om att utarbeta skulle kunna bli antaget, men han ville ändå inte motsätta sig det, eftersom »hvad som icke kunde vinnas nu kunde möjligen vinnas i en framtid». Ur statsrådsprotokollet kunde man, sade han, utläsa en rad löften om inskränkning i uppläsningförpliktelsen, även om den nu inte kunde avskaffas.⁶¹ Också kontraktsprosten Fredrik Landahl (1832–1898) från Mariestad hörde till dem som visserligen ville ha »en ändring i det nuvarande oefterrättlighetstillståndet», men som inte ville avbryta den utveckling, som han menade nu påbörjats, och som därför yrkade bifall till lagförslaget.⁶² Bifall blev också kyrkomötets beslut.⁶³

Kyrkomötet tog med detta således ett steg tillbaka i sakfrågan för att i stället vinna ett delmål. Uppenbarligen ansåg man det utsiktslöst att för sin del driva det kommittéförslag, som Kungl. Maj:t på ett tidigare stadium avvisat.

Östergrens lagförslag om bibehållen men inskränkt uppläsningsskyldighet vann också riksdagens gillande och lag i enlighet härmed stiftades 1894. Uppläsningen skulle ske endast efter aktivt förordnande härom och endast datum och rubrik behövde kungöras. Kyrkostämman fick besluta om att också enskildas tillkännagivanden skulle ske i kyrka, »dock vederbörande prest obetaget att vägra» läsa sådant som »till innehåll eller affattning finnas dertill otjenligt».⁶⁴ År 1897 fick länsstyrelserna genom ett kungl. cirku-

---

del sockenkyrkor, samt att »belåtenheten med detta annonseringssätt skall, efter hvad det uppgifves, vara allmän».

60 KLU 1893:21.

61 KM 1893, prot. s. 465ff.

62 KM 1893, prot. s. 470.

63 KM skr. 1893:26.

64 SFS 1894:44. KK 8.8. 1894 om inskränkning i länskungörelserna. KK 1.6. 1894 om utgivande av SFS, SFS 1894:44.

lär rätt att pröva om länskungörelsernas efterlysning av brottslingar skulle uppläsa från predikstolarna, eller om det skulle räcka med att trycka dem i den sedan 1878 av Stockholms polisstyrelses detektiva avdelning utgivna publikationen *Polisunderrättelser*.⁶⁵ I sekelskiftets vanliga edition av kyrkolagen omfattade författningarna trots detta sex finstilta trycksidor.⁶⁶

Av det hittills sagda har vi sett hur kungörelsefrågan under tiden från kyrkomötets tillkomst 1868 till 1894 ständigt varit på kyrkomötets bord. Under den period, som ledde fram till att 1894 års kungörelselag stiftas, hade varje kyrkomöte begärt förändringar. Redan detta visar hur viktig och angelägen kyrkans valda ombud ansåg den vara. Kyrkomötet hade på så sätt sökt markera kyrkans religiösa egenart i förhållande till den borgerliga kommunen och statsförvaltningen. Kyrkomötesombuden ansåg att det inte utan vidare var givet att just kyrkans predikstolar skulle vara platsen för svensk lagpromulgation. Även om man från statsmakternas sida lyssnade till kyrkomötets önskemål kunde man inte finna ett omedelbart och självklart forum att använda i predikstolens ställe och för att gå kyrkan till mötes.

Från 1873 års förslag visar emellertid Kungl. Maj:t sin vilja att avbörd prästerskapet denna ämbetskyldighet. Bland de kyrkomötesombud som också var riksdagsmän fanns en tydlig tendens att se till att kyrkomötets hemställan stod i överensstämmelse med vad man bedömde senare skulle bli riksdagens beslut. På så sätt kunde en, om än liten, förändring komma till stånd och kyrkomötesbeslutet inte bara bli ett slag i luften. Bland prästerna inom kyrkomötet fanns en mindre benägenhet till en sådan pragmatisk hållning; i stället såg de kyrkomötets uppgift som att först och främst föra »församlingarnas talan». Starkare blev strävan till kompromiss och till det »politiskt möjliga» när Östergrens lagförslag lades fram 1893 och en lösning var i sikte. Visserligen var förslaget inte i enlighet med kyrkomötets tidigare önskemål. Det kom emellertid att uppfattas som ett steg på vägen och, inför risken att i ett längre perspektiv inte ha vunnit något alls, ville eller tordes därför inte kyrkomötet avslå det.

---

65 KC 28.5 1897 SFS 1897:47.

66 *Sveriges kyrkolag af 1686* [...] utg. av Peter Rydholm, Stockholm 1900, s. 24–29.

II. Kyrkomötet vill fortfarande avvakta

Redan vid påföljande kyrkomöte, 1898, väcktes frågan på nytt. Kontraktsprosten Olof Löfvenmark (1843–1929) från Revsund i Jämtland krävde att det profana kungörelseläsandet definitivt skulle avskaffas. Ur kyrklig synpunkt var det störande för andakten. Såg man det ur den prästerliga ämbetsverksamhetens synpunkt var det genom sin kallelsetrohet och inte på det här sättet som prästen vann aktning. Ur allmänt medborgerlig och kommunal synpunkt var å ena sidan inte samtliga samhällsmedborgare inom hörhåll när läsningen skedde från kyrkans predikstolar och å den andra var det många som verkligen försökte lyssna och följa med, men som inte fattade vad som sades. Resonemanget var således pastoralteologiskt orienterat och innehöll samma typ av argument utifrån det uppbrutna enhetssamhället, som frikyrkomännen Ekman och Waldenström framfört vid 1886 års riksdag. Löfvenmark ville att lagen skulle ändras till i enlighet med det förslag som 1890 års kyrkolagskommitté framlagt, men som Kungl. Maj:t en gång avvisat.⁶⁷ Oaktat den nya lagen borde således kyrkomötet återkomma till Kungl. Maj:t och gentemot statsmakten hävda vad det faktiskt fann vara kyrkans bästa. I plenum underströk Löfvenmark hur kungörelseläsandet var »en sårbar punkt» för kyrkan och uttalade sin förvåning över att ingen av kyrkans fiender skjutit in sin kritik på denna fråga.⁶⁸ Han ville alltså att kyrkomötet – gentemot separatismens kyrkokritik – skulle markera Svenska kyrkans andliga egenart och begära befrielse från en pålaga som markerade prästernas funktion såsom statliga tjänstemän. Kyrkomötet borde alltså enligt hans mening inte förstummas av tacksamhet inför den lagändring som bara var en halvmesyr.

Kyrkolagsutskottet var mera tveksamt. Det konstaterade visserligen hur 1893 års lag endast var ett etappmål, men höll det ändå för föga välbetänt att så snart återkomma i ärendet med ändringsförslag. Så långt som motionären ville utskottet inte gå och någon lagändring ville man inte begära. Däremot föreslogs att läsningen av en del olika kungörelsetyper

---

67 »Kyrkan måste befrias från förpliktelsen att vara statens och den enskildes *tabula nigra*», dvs. dess allmänna anslagstavla. KM mot. 1898:12.

68 KM 1898, prot. s. 229.

skulle kunna inskränkas till blott rubrikerna och uppgift om när och var kungörelsetexten tillhandahölls.⁶⁹

Motionären och således även utskottet stod inte utan gensaga. Pastor primarius Fredrik Håhl (1835–1918), hade alldeles motsatt uppfattning. Kungörelseläsningen borde alls inte avskaffas; det var tvärt om av stor vikt »att folket får höra sina högsta myndighetsuttalanden» i anslutning till den offentliga gudstjänsten.⁷⁰ För honom var samhörigheten mellan kyrka och stat grundläggande. Även om den principiella enheten i sakfrågan inte längre förelåg biföll emellertid kyrkomötesmajoriteten utskottets förslag.⁷¹ Den inledningsvis nämnda frikyrkokritiken mot »statskyrkan» hade Håhl inte problematiserat.

När ännu 1905 ingenting från Kungl. Maj:t avhörts togs ärendet upp i riksdagen. Med instämmande av sju övriga andrakammarledamöter inlämnade den baptistiske grosshandlaren G.O.V. Lindgren (1848–1922) i Örebro en motion, där han anknöt till kyrkomötesbeslutet och anhöll om åtgärder mot uppläsningstvånget.⁷² Ärendet hänsköts till tillfälliga utskottet, vars ordförande nu var biskop von Schéele (1838–1920) i Visby. I sitt tillstyrkande anförde utskottet bl.a. – och uppenbarligen är det ordförandens teologiska motivering som slår igenom – att uppläsningen vore »främmande för gudstjänstens idé», men att den hade sin orsak i kyrkans »nära förening med staten».⁷³ Utskottet uppfattade alltså kyrka och stat som två skilda storheter, där uppläsningstvånget inte utan vidare vore en kyrklig angelägenhet. Båda kamrarna beslöt utan debatt att bifalla utskotts-förslaget och därmed motionen.⁷⁴

---

69 Hit hörde »exekutiva auktioner, virkesauktioner eller försäljning av kronodomäner, inskrivningsförrättningar, revision, vapenövning, mönstring, prisbelöning av hästar». KLU bet. 1898:14.

70 KM prot. 1898, s. 237f.

71 KM skr. 1898:29. Skr. resulterade i ett KC 1.3.1901 vari Kungl. Maj:t erinrade länsstyrelserna om att de ovan, not 47, nämnda föreskrifterna i KC 28.5.1897 skulle iakttagas.

72 AK mot. 1905:90. Om Lindgren, som i riksdagen var vilde, se Ernestam 2004, s. 12–16.

73 TU 1905:5.

74 FK prot. 1905, nr 22, s. 13. AK prot. 1905, nr 18, s. 6.

Argumentering utifrån församlingarnas önskemål

Löfvenmark återkom vid kyrkomötet 1909. Nu hade ett decennium gått sedan kyrkomötet fattade sitt beslut och ännu hade ingen ändring till det bättre skett. Å ena sidan hade höga vederbörande begränsat sig i enlighet med stadgandet i det kungl. cirkuläret 1897, men å andra sidan hade, trots detta, den nya tiden ändå medfört att antalet publikationer att läsa upp ökade. En ny författningstext borde utarbetas som rådde bot på förhållandena.⁷⁵

Biskop Lönegren (1862–1937) i Härnösand nämnde i plenardebatten hur nitiska länsmän i hans stift till domkapitlet hade anmält präster för tjänstefel för att dessa i vissa fall uraktlåtigt att läsa hela kungörelsetexten *in extenso* eller för att de verkligen läst alltsammans, men gjort det »med för låg och otydlig röst». Domkapitlet var som statlig myndighet skyldigt att ta upp sådana ärenden och döma för tjänstefel.⁷⁶ Däremot undersökte stiftsledningen uppenbarligen inte opåkallat hur läsningen fullgjordes. Stilfatigande hade hans domkapitel således varit medvetet om hur kungörelseläsningen gick till ute i bygderna och låtit sig nöja med det; men mot rättshaverister kunde varken domkapitlet eller prästerskapet värja sig. Genom ett konkret exempel ville Lönegren övertyga kyrkomötet om det angelägna i en lagändring. Det var den ständiga kritiken från präster och församlingar, som gjorde detta nödvändigt.

Regeringsrådet Gabriel Thulin (1865–1957) manade i debatten till återhållsamhet. Kyrkomötet borde inte hos Kungl. Maj:t göra vidlyftigare framställningar, än vad som motsvarar »hvad som är möjligt att erhålla». ⁷⁷ Men kyrkomötet tog inte intryck av detta, utan begärde – med understrykande av att det i frågan företrädde den allmänna åsikten bland prästerskapet och kyrkliga lekmän – en snar ändring av gällande lag.⁷⁸ Kyrkomötet gjorde sig

---

⁷⁵ KM mot. 1909:16. I en annan motion av Herman Uddén (1850–1936), landssekreterare i Västerås, föreslogs att kyrkomötet borde hos Kungl. Maj:t erinra om 1905 års riksdagsbeslut och anhålla om att frågan nu fick sin lösning. KM mot. 1909:25. Uddén påpekade att ärendet under åren 1815–1906 varit före i tjugutvå riksdagar.

⁷⁶ KM prot. 1909, nr 13, s. 24.

⁷⁷ KM prot. 1909, nr 13, s. 25.

⁷⁸ KM skr. 1909:16.

på detta sätt explicit till församlingarnas språkrör gentemot statsmakten. Motiveringen till att man agerade var församlingarnas kritik mot det som sågs som missförhållanden.

Kyrkomötet avvaktar ytterligare

Några dagar före öppnandet av 1915 års kyrkomöte hade en präst i Västmanland i *Svenska Dagbladet* publicerat en utförligt motiverad vädjan till kyrkomötet att söka göra en förnyad framstöt i ärendet.⁷⁹ I kyrkomötet togs frågan upp genom en motion av prosten Gunnar Ekström (1859–1950) i Falun. Han citerade ett brev från en präst i sitt hemstift som bett honom aktualisera »det meningslösa läsandet». Det var, sade han, uppenbart att präster osant intygade att de fullgjort läsningen eftersom »sunt förstånd och allmänna meningen» ansåg uppläsningsslagen oförnuftig.⁸⁰ Kyrkolagsutskottet instämde i sak, men ville inte tillstyrka en aktion, eftersom frågan – som termen lydde – var under Kungl. Maj:ts prövning.⁸¹ Sedan 1913 hade en sakkunnig arbetat på att avge förslag till ändrade bestämmelser i det administrativa besvärösförfarandet. Som ett resultat härav utsändes samma år också en kungl. kungörelse om inskränkning av läsandet av länskungörelserna och ett par år senare antogs en lag om inskränkning av tillkännagivanden om protokollsjustering.⁸²

Prästmötesönskemål i kyrkomötet

Kyrkans företrädare var emellertid inte nöjda med detta. Frågan diskuterades vid prästmötet i Visby 1928 sedan två kyrkoherdar motionerat dit med önskan om att prästmötet skulle vända sig direkt till Kungl. Maj:t och begära utredning och lagändring. Som särskilt föregelseväckande, anstötligt och i strid »mot gudstjänstens höga syfte», anfördes att utsökningslagen

---

79 Artikeln i SvD 3.10.1915 hade rubriken »Högmässans osmakliga bihang» och var författad av komministern Uno Timm (1875–1942) i Skultuna. Om Timm se Berge 1948, s. 320.

80 KM mot. 1915:12, (cf. SvD 3.11.1915).

81 KLU 1915:12.

82 KK 23.10.1915, SFS 1915:421 Lag 25.6.1917, SFS 1917:459.

(90 och 101 §§) krävde kungörelse i kyrka ang. exekutiv auktion, således i fall då människor i tragiska omständigheter råkat på obestånd. Likaså tog värnpliktskungörelserna »orimligt lång tid i anspråk». Prästmötet ansåg sig inte kunna agera så okonventionellt, att det sände en skrivelse direkt till Kungl. Maj:t, men uttalade förhoppningen att stiftets ombud vid nästa kyrkomöte »måtte se till vad, som därvid kan åtgöras» för ett snabbt resultat.⁸³ Detta ledde till att biskop Viktor Rundgren (1869–1936) och en präst från stiftet vid kyrkomötet samma år motionerade i ärendet. Motionen bifölls utan debatt.⁸⁴ Någon åtgärd ledde den inte till.

Kyrkomötets önskan aktualiseras i riksdagen

Efter fem år togs saken upp på nytt i kyrkomötet. Nu var det den liberalteologiske teologiprofessorn Emanuel Linderholm (1872–1937), som sade sig ha fått en uppmaning »från prästerligt håll». Det var på tiden att »äntligen rätta nu rådande ordning».⁸⁵ Kyrkolagsutskottet föreslog emellertid att motionen skulle avslås. Domprosten Per Söderlind (1865–1947) från Härnösand förde utskottets talan. Det var inte nödvändigt att nu agera i ärendet, eftersom frågan var »beroende på Kungl. Maj:ts åtgärd». Dessutom kunde man räkna med att kungörelseläsandet successivt skulle upphöra allteftersom svenskt författningsväsen moderniserades. Utskottet var enigt om att ingenting i sak för tillfället kunde vinnas.⁸⁶

Mot detta opponerade sig Söderlinds kollega i Linköping, Sven Carlson (1883–1950). Genom väl valda exempel på vad frågan konkret handlade om visade han på vad han menade vara kungörelseläsandets absurditet. Det var värre än ett narrspel och ett gyckel med heligt rum. Carlson kunde inte tänka sig, att – som utskottet befarade – justitieministern »på minsta vis skulle fatta det såsom ett pekfinger» om kyrkomötet påtalade de miss-

---

83 PMH Visby 1928, avd. IV, s. 14–16 och 46. Motionärer var kyrkoherdarna Adrian Kronqvist (1876–1959) i Burs och Gustaf Sjöberg (1893–1967) i Klinte.

84 KM mot. 1929:32 av biskop Rundgren och kyrkoherden Gustaf Kellström (1866–1957), med instämmande av stiftets lekmannaombud, borgmästaren Hjalmar Torpadie (1858–1939). KLU 1929:16, KM skr. 1929:18.

85 KM mot. 1934:50.

86 KLU 1934:19. Söderlind i KM prot. 1934, s. 18f.

förhållanden alla var ense om var rådande. I Linköping hade prästerna nyligen på magistratens anmodan sex söndagar i rad från predikstolarna måst efterlysa rätta ägare till diverse velocipeder, kalsonger, 21 flaskor öl, strumpor, hundhalsband, »snusdosa av silver med gravering 'På 65-årsdagen'» o.s.v. På Alla helgons dag 1934 hade där förekommit kungörelser om »tömmande av latrinkärl, soptunnor m.m.» samt om anordnande av vattenklosetter. En rejäl reform var nödvändig och en utredning behövdes.⁸⁷ Exempler visar värtaligt vad det var fråga om. En vardaglighet av det här slaget profanerade kyrkorummet.

Biskop Lönegren underströk det nödvändiga i Carlsons yrkande. För över tjugو år sedan hade han satt sig i förbindelse med den av Kungl. Maj:t tillsatte sakkunnige, för att driva på ärendet. Av denne hade han emellertid »fått ett uttalande, som i grunden endast sade: 'Det lönar sig icke; det går icke'». Men det var inte så mycket detta det var fråga om: »det är viljan som brister». Kyrkomötet fick nu inte likt utskottet ge sig till tåls med att motionen skulle vara »föremål för Kungl. Maj:ts prövning»; detta uttryck utgjorde enligt Lönegren endast »den officiella omklädnaden för att man saknar lust att gripa sig an med saken».⁸⁸

Efter dessa inlägg fann sig kyrkolagsutskottets ordförande, den f.d. borgmästaren Erland von Hofsten (1870–1956) från Lidköping, föranlåten att gå upp i talarstolen. Han framhöll hur utskottet egentligen var positivt till motionen, men att det med hänsyn till vad som var »kutym» inte ville tillstyrka den, eftersom ärendet låg »under prövning».⁸⁹ När kyrkomötet sedan gick till beslut utföll emellertid voteringen så, att utskottsförslaget avslogs och domprosten Carlsons yrkande bifölls med röstsiffrorna 30–23. Kyrkomötesopinionen var sålunda delad, men majoriteten inte längre beredd att låta hänsynen till parlamentarisk praxis hindra att kyrkomötet hos Kungl. Maj:t begärde en sådan ändring, som alla önskade. Kyrkomötet skulle i stället tydligt framföra sin mening. Tingens ordning framstod som en absurd oordning.

---

87 KM prot. 1934 6:19ff. I Carlsons (sedermera med namnet Svenæus) anförande instämde 11 ledamöter.

88 KM prot. 1934 6:21f.

89 KM prot. 1934 6:22. von Hofsten hade tidigare varit riksdagsman såväl i Första som i Andra kammaren.

När 1934 års kyrkomötesbeslut inte ledde till någon åtgärd från Kungl. Maj:ts sida betydde det inte att saken fick vila. Den togs vid 1936 års riksdag upp i båda kamrarna i likalydande motioner av högerriksdagsmännen från Värmland K.W. Bodin (1871–1949) i Trangärd och Nils Persson (1873–1948) i Grytterud. Båda var kyrkligt engagerade; Bodin var kyrkvärd i sin hemförsamling, Persson hade varit det och var styrelseledamot i Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen. I samma anda som kyrkomötet yrkades på skyndsamt utredning om läsningens avskaffande; den passade inte i hop med »gudstjänstens höga syfte».⁹⁰ Liksom 1905 var det ingen tvekan i riksdagen. Efter tillstyrkan i första lagutskottet bifölls motionerna utan debatt.⁹¹ När ingenting hänt på ytterligare några år lades vid 1939 års lagtima riksdag ännu en motion, med påminnelse om 1936 års riksdagsbeslut och med upprepande av dess yrkande. Riksdagen beslöt nu att hos Kungl. Maj:t anhålla om att ett lagförslag snarast skulle föreläggas riksdagen.⁹²

Ärendets lösning

Härefter gick kungörelseläsandets avskaffande snabbt. Det var nu inte längre ett exklusivt intresse endast för kyrkan. Även statsmaktens företrädare hade blivit intresserade. Ordningen med att det officiella Sveriges kungörelser upplästes av präster i kyrkorummet för att därigenom *de jure* ha kommit till allmänhetens kännedom gick inte att bibehålla i det samhälle man nu ville bygga – saken var alldeles otidsenlig. I en skrivelse till 1941 års kyrkomöte konstaterade Kungl. Maj:t att uppläsningen från predikstolen var en i hög grad föråldrad form för publicering; offentliggörande skulle ske genom anslag. Ett lagförslag lämnades, som, efter någon mindre justering i utskottet, utan debatt bifölls av kyrkomötet.⁹³ Härefter förelades ärendet riksdagen, där det hela tillstyrktes av första lagutskottet och godkändes i båda kamrarna. I de fall då lag eller författning allttjämt föreskrev kungörelse i kyrka skulle nu i stället på lämplig plats i eller invid kyrkan

---

90 FK mot. 1936:30. AK mot. 1936:124.

91 I LU bet. 1936:3. RD skr. 1936:28.

92 AK mot. 1939L:107 av socialdemokraten Hjalmar Gustafsson (1893–1980) i Dädesjö jämte ytterligare sex namn. RD skr. 1939L:341.

93 Kungl. skr. 1941:7. KM prot. 1941:4. I. KM skr. 1941:22.

anslås kungörelsens rubrik eller en kort upplysning om dess innehåll jämte anvisning om var kungörelsen fanns att tillgå för den hågade.

Med tanke på den försiktighet som kyrkomötet ådagalagt under sina många diskussioner i den segslitna frågan förefaller det enda yttrande som förekom i riksdagens plena närmast som ett antiklimax. I samband med beslutet i andra kammaren fann sig nämligen högermannen Erik Magnusson i Tumhult (1900–1997), som inte tillhörde kyrkomötet, föranlåten att uttala sin förvåning över att kyrkomötet inte varit berett att gå ett steg längre än det nu gjort och begära inskränkning av inte blott de världsliga, utan även de kyrkliga kungörelserna, t.ex. äktenskapslysningarna; dessa pålysningar borde ske på en tidpunkt i gudstjänsten, där de inte avbröt och störde.⁹⁴ Sedan riksdagen fattat sitt beslut utfärdades med skyndsamhet den lag som till ett minimum inskränkte prästerskapets förpliktelse att från predikstolen läsa upp s.k. världsliga kungörelser.⁹⁵

Även efter denna lagändring kunde nämligen Kungl. Maj:t förordna att viss och visserligen sällan förekommande typ av delgivning skulle ske genom kungörelse i ortens kyrka.⁹⁶ Från halvårsskiftet 1969 upphörde ordningen med att lysning till äktenskap tre söndagar i rad skulle kungöras i kyrkan innan vigsel fick äga rum. Lysningsinstitutet – som ligger vid sidan av uppgiften i denna uppsats – hade ifrågasatts redan vid sekelskiftet och 1956 års familjerättskommitté ville inskränka det till uppläsning endast en gång. När propositionen i detta ärende framlades 1968 föreslog justitieministern att ordningen med äktenskapslysningar skulle helt avskaffas som obligatoriskt moment, liksom uppläsning av utfärdade äktenskapsbetyg och äktenskapscertifikat. Så blev också fallet från halvårsskiftet 1969.⁹⁷

---

94 Prop. 1942:26. I LU bet. 1942:3. FK prot. 1942:9:10. AK prot. 1942:9:10f.

95 SFS 1942:117.

96 Förfarande skulle ske vid vissa typer av samägande av gruvor, fiskevatten m.m. RB §33:16. Härtill se SOU 1964:27, s. 250f.

97 SOU 1964:35. För att ett äktenskap skulle kunna ingås måste först pålysning härom ske från predikstolen i den församling där bruden (oberoende av kyrkotillhörighet) var kyrkobokförd. Förfarandet började med att kontrahenterna »tog ut lysning» hos pastorsämbetet där. Om formella äktenskapshinder inte förelåg utfärdades därvid en s.k. lysningssedel, som tre söndagar i rad lästes upp i högmässan omedelbart efter predikan. (Genom KC 7.3 1930 kunde andra- och tredjegångslysningarna dock kungöras efter gudstjänstens slut; detta

Genom en lag 1970 kom ett generellt stadgande att officiella kungörelser i stället för att läsas upp skulle hållas tillgängliga på kommunalkontoret; meddelande härom skulle anslås på kommunens anslagstavla. Endast kungörelse om prästval skulle hädanefter läsas upp från predikstolen.⁹⁸

Initiativet till en definitiv slutpunkt i det profana kungörelseläsandets långa följetong togs vid kyrkomötet 1970. På förslag av prosten Gustaf Elving (1910–2001) från Kristinehamn beslöt kyrkomötet att hemställa att pastorsämbetenas år 1745 införda vårdnadsplikt beträffande det som under tidens gång utvecklats till *Svensk Författningssamling* och länskungörelserna skulle upphöra.⁹⁹ I 1976 års författningssamlingsförordning föreskrevs att SFS skulle hållas tillgänglig inte bara på landstings- och kommunalkontoren, utan också på varje kommunbibliotek; pastorsämbe-

---

tillämpades vanligen endast i folkrikare församlingar med ett mycket stort antal äktenskapslysningar). Var brudgummen skriven i annan församling än bruden skulle han, då ansökan om lysning ägde rum, från sin hemförsamling förete ett intyg, äktenskapsbetyg, om att han var oförhindrad att ingå äktenskap. I hans hemförsamling pålystes det utfärdade äktenskapsbetyget från predikstolen endast en gång, varvid kungjordes att »hinder mot äktenskapet skall anmälas till lysningsförsamlingen.» För äktenskap med utländsk medborgare utfärdades ett s.k. äktenskapscertifikat om hinderlösheten. Sedan alla tillkännagivanden om äktenskaps ingående ägt rum skulle prästen be en i kyrkohandboken fastställd bön för brudparen. Efter kungörandet från predikstolen den tredje lysnings-söndagen utfärdade pastorsämbetet ett s.k. lysningsbevis, som bekräftade att äktenskapslysningarna ägt rum utan att hinder mot det tilltänkta äktenskapet anmälts; det ägde giltighet i fyra månader. Lysningsbeviset skulle sedan före vigseln överlämnas till vigselförrättaren och utgjorde den civilrättsliga grunden för att akten kunde genomföras. Liksom för de profana kungörelserna ansågs alltså äktenskapslysningarna i kyrkan ge det tillämnade äktenskapet dess lagliga offentlighet och syftade till att ge gemene man möjlighet att anmäla eljest obeaktade lagliga äktenskapshinder. Genomförandet av lysningen var av sådan vikt att kyrkolagen särskilt stadgade att uppläsningen skulle verkställas av klockaren, då mässfall inträffat och utlyst gudstjänst inte kunde förrättas. Redan 1913 hade lagberedningen emellertid ifrågasatt om lysningsinstitutet hade någon rationell funktion att fylla i ett samhälle med välfungerande folkbokföring och där inte alla medborgare tillhörde eller gick i kyrkan. Inger 1980, s. 272.

98 Kungl. skr. till KM 1968:9 tillstyrktes av KLU 1968:2 och av KM, KM skr. 1968:2. SFS 1970:469.

99 Mot. 1970:52. I TU 1970:8 menade att förvaringsskyldigheten skulle upphöra eller begränsas till tjugu år; till denna mening anslöt sig kyrkomötet utan debatt. KM prot. 1970:5, s. 18, KM skr. 1970:33. Kungl. resol. 10.9 1745.

tena skulle nu kostnadsfritt få endast de författningar som riksskatteverket bedömde att de behövde.¹⁰⁰ I den förordning om ny folkbokföringsorganisation som kom 1991 var äntligen regelverket om församlingarnas befattning med författningssamlingen struket.¹⁰¹ En nära tvåhundraårig reglering var då definitivt till ända. Men det kyrkliga kungörelseläsandets historia sträcker ju sig betydligt längre tillbaka i tiden än så.

Sammanfattning

Den fråga som inledningsvis ställdes gällde hur statsmakten förhöll sig till kyrkans gång efter annan uttalade önskemål att bli fri från kungörelseläsandet i högmässan. Hur agerade kyrkomötet för sin sak och varför lät resultaten vänta på sig? Uppenbarligen var sakfrågans lösning av pastoral betydelse för Svenska kyrkan, eftersom man så flitigt återkom med »önskingar och föreställningar» om att denna prästerliga ämbetsplikt skulle avskaffas. Frågan rörde högmässans helgd. Där var kungörelseläsandet något mera än ett distraktionsmoment, det sågs från flera av kyrkans företrädare närmast som själavårdsmässigt skadligt. Kyrkomötesdebatten, med dess ibland detaljerade exempel på vad det konkret gällde, har också givit en belysning rakt på enskildheterna kring en oliturgisk omständighet vid kyrkans gudstjänst. Ur statens och riksdagens aspekt rörde det sig om en praktisk detaljfråga, där man bedömt att behovet av förändring var av mycket ringa vikt för statsintresset; det dröjde mycket länge innan någon i riksdagen engagerade sig för att få förändringen genomförd. Den var inte politiskt intressant. Vad som för kyrkan var en väsentlig sak – att bli kvitt en vardaglighet som profanerade – framstod för politikerna som försumbar. För dem övervägde de praktiska fördelarna med denna starkt regionaliserade form av lagpromulgation. För vanligt folk förstärkte uppläsningen bilden av en »statskyrka» och av prästerna som »statstjänstemän».

Vi har sett hur kyrkomötet gång efter annan begärde förändringar utan att vinna gehör hos statsmakten; framställningarna avslogs. De förändringar som så småningom verkligen skedde var från början av mycket marginell art.

---

100 SFS 1976:725. Befattningen med länskungörelser upphörde genom SFS 1977:924.

101 SFS 1991:1826.

När vi steg för steg följt ärendets gång har vi också sett hur kyrkomötet gång efter annan tog rent taktiska hänsyn för att få gehör för sin sak och kunna baxa ärendet i rätt riktning. Det är påfallande ofta som sådana överväganden öppet diskuterades i kyrkomötet. Vad var parlamentariskt korrekt och möjligt? Kunde det skada ärendets gång – eller kyrkomötets anseende – om detta ånyo gjorde sig påmint till Kungl. Maj:t? Handläggningen ger en bild av kyrkomötets grundläggande lojalitet mot riksdagen, liksom dess påfallande försiktighet. Man ville inte vara för ivrig, eftersom det kunde störa hela saken. Ytterst belyser frågan på flera sätt kyrka–stat–relationen. Dels ville man att prästernas funktion såsom i konkret mening statsmaktens och lokalsamhällets megafoner i allehanda ärenden skulle upphöra. I början av vår undersökningsperiod var det en känslig sak om edsvurna ämbetsmän ville befrias från att föra fram konungens påbud. Å andra sidan har vi sett hur statsmakten, före massmediernas genomslag i de breda folklagren, inte tycks ha kunnat finna på några andra alternativ för att promulgera lag över hela riket. Kyrkans predikstolar var en utmärkt estrad, där man blev hörd. Längre hade därför statsmakten ett ljumt intresse för en ändring och ärendet drog ut på tiden. Måhända tyckte man också i Sveriges breda allmoge att predikstolskungörelserna – inte minst de lokala – var ett bekvämt sätt att få allehanda upplysningar. Officiella anslagstavlor blev till sist en lösning. Den sakliga grunden för förändring skedde parallellt med uppbrottet ur enhetskyrkan. Kyrkans predikstol var då inte längre lokalsamhällets enda offentliga tribuna och man kunde inte längre förutsätta att alla var inom hörhåll i församlingskyrkan. Ett yttre skäl fanns alltså för att den gamla uppläsningsseden spelat ut sin roll. Som vi sett menade många att den urartat.

När sedan några riksdagsmän intresserats för saken och gång efter annan motionerat om det hela började ärendet lossna. Ärendet kom den vägen äntligen upp på riksdagens bord med ett innehåll som stod i överensstämmelse med vad kyrkomötet önskat. Kyrkomötesbesluten som sådana hade inte lett till någon åtgärd; skrivelser därifrån hade ingenting tjänat till. Vid kyrkomötets tillkomst hade i förarbetena sagts att detta skulle vara ett opolitiskt forum »utan inflytande af de politiska meningsskiftningar, som alltid vexla i en riksförsamling.»¹⁰² I det ärende vi nu följt har det visat sig

---

¹⁰² RD 1862–63, LU, bet 31, s. 5f. Härtill Bexell 1990, s. 132f.

att kyrkomötesombuden för att vinna gehör för sin idé tvangs att (måhända utomparlamentariskt?) påverka och övertyga de politiska företrädare som fanns i riksdagen.

Först sedan riksdagen själv fått ta initiativet och bifallit förslaget kom alltså den efterlängttade lagändringen tillstånd. Sett i ett vidare perspektiv var det alltså i detta ärende så, att kyrkomötet hade framfört en »föreställning och önskan» på ett område, som, trots att den låg inom kyrkomötesförordningens ram, av statsmaktens företrädare knappast torde ha uppfattats som kyrkligt intressant. Sist och slutligen skulle inte *Svensk Författningssamling* längre läsas upp från predikstolen, utan hållas tillgänglig på kommunbiblioteken. Statsmakten hade under årens lopp med all tydlighet demonstrerat att den själv ville ha initiativet i ett lagförslag på det här området, hur angeläget det än må ha varit för Svenska kyrkan. Först när så skedde kom frågan till sin lösning. Debatten om kungörelseläsandet ger därmed också en belysning av hur kyrka-stat-relationen fungerade i praktiken.

Summary

The Swedish canon law 1686 decreed that in the local churches, immediately after the sermon in the Sunday service, it have to be read out public announcements: not only banns for forthcoming marriages and notifications for the parish, but also announcements from the King in Council (*Kungl. Maj:t*), the Parliament (*riksdagen*) and other central government agencies, the provincial governor (*landshövdingen, länsstyrelsen*), the rural judicial circuit (*domsagan*), the district bailiff (*kronofogden*) and the local constable (*länsmannen*) etc. Also the general public itself may have announcements from the church's pulpit of coming auctions sales, lost cattle and other notifications of that kind. For the King in Council this reading by the clergy in the local church was the formal way of promulgating new acts and statues; the clergy have more or less recitated the Swedish Code of Statues (*Svensk Författningssamling*). The clergyman doing the reading had to sign his name on the document to certify when, where and by whom it had been read.

The fact that church buildings are oversized in Sweden – those built after the Reformation and up to the end of the 19th century and originally entirely overloaded with pews – is interpreted as an indication of the interest

of the State authorities that everybody in the parish be within earshot for the announcement recitation.

From the middle of the 19th century many clergymen expressed a strong criticism against this sort of recitation. It was considered a profanity of Christian worship and it hid the Word of God from the congregation. From 1849 some of the announcements were read immediately after the service was finished. But the clergy still complained that new laws took hours to read. The aim of this study is to investigate how this criticism was delivered in the Swedish Church synod (*kyrkomötet*) from its establishment in 1868 until the middle of the 1900s, when the alteration of length was decided.

The Church synod's more and more tactical proposals for the abolition were reiterated several times, but without gaining sympathy in the Parliament. Not until the 1930s did some members of the Parliament submit a private proposal on this subject and in that way a new law of public announcements was adopted. The very last residuals of this situation were eliminated in 1991, when the parish office no longer had to keep all the annual volumes of the Code of Statutes, *Svensk Författningssamling*.

The study is focused on the dynamic relationship between the Church synod and the Parliament and will show that the State authority had to take the initiative in an alteration of this sort of act. The synod of the Church of Sweden was ensured the right to formal initiation in the constitutional law, but in this case the right was ignored.

Key words: Swedish canon law, public announcements, local church, Church Synod, Parliament, King in council

Källor och litteratur

Allmänna kyrkomötets protokoll 1868–1970

Riksdagstrycket

Sammandrag af författningar

1852 Sammandrag af Kungl. Författningar, som årligen böra från predikstolarne i alla rikets kyrkor uppläsas

1882 Sammandrag af Kungl. Författningar, som årligen böra från predikstolarne i alla rikets kyrkor uppläsas. Stockholm.

1809 års regeringsform

1863 års kyrkomötesförfordning

Litteratur

Tryckta källor

- Arcadius, C.O. & Franzén, J.A. & Zetterquist, E.A. m.fl., 1921, *Växjö stifts herdaminne*, 1, Växjö.
- Arvastson, A., 1980, »Lunds domkapitel. Historisk översikt. Ledamöter och tjänstemän efter försvenskningen.» – *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid*. [...] Utg av Gunnar Carlquist. 2:1. Lund.
- Berge, N., 1948, »In memoriam. Några ord om de hemgångna.» – *Västerås stifts prästmötes handlingar* 1943. Västerås.
- Bexell, O., 1990, »Präster och lekmän i kyrkomötet. Några linjer i allmänna kyrkomötets diskussion om sin egen sammansättning.» – *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan. Festskrift till Carl Henrik Martling*. Stockholm.
- 1998–2000 »Claes Herman Rundgren.» – *SBL* 30. Stockholm.
- 2003 *Sveriges kyrkohistoria. 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Stockholm.
- 2008 »Upplysning och högtidlighet. Tänkesätt och teologi kring nyklassicismens och nygotikens kyrkor.» *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringsskede*, utg. av Peter Bexell & Gunnar Weman. (Publikationer från Växjö stift 13.) Skellefteå.
- Ernestam, L., 2004, *Baptister i närbild. – Örebro första baptistförsamling 150 år*. 2. Örebro.
- Gillingstam, H., 1987–89, »Mörner.» – *SBL* 26. Stockholm.
- Gustafsson, S., 1962, *Nyevangelismens kyrkokritik*. (Bibliotheca Theologiae Practicae 12.) Lund.
- Hellstenius, M., 2008, *Skjutande borgerliga revolutionärer. Skarpskytterörelsen och 1800-talets liberala moderniseringsprojekt*. (Skrifter med historiska perspektiv 6.) Malmö.
- Herlitz, N., 1926–1930, *Om lagstiftning genom samfälliga beslut av konung och riksdag. Studier i svensk statsrätt*. Stockholm.
- Hertzberg, E., 1890, *Retskilderne og statretten*. 1. (De nordiske Retskilder. Nordisk Retsencyklopædie saml. og udg. af T.H. Aschehoug, K.J. Berg & A.F. Krieger. 1.) København.
- Holmberg, Å., 1969–1971, »Henning Ludvig Hugo Hamilton.» – *SBL* 28. Stockholm.
- Inger, G., 1980, *Svensk rätts historia*. Stockholm.
- Jägerskiöld, S., 1975–77, »Nils Samuel von Koch.» – *SBL* 21. Stockholm.
- Johansson, K.H., 1937, *Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862. Studier särskilt med hänsyn till Linköpings stift*, Lund.

- 1938 *Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet*. Stockholm.
- Norberg, A., 1959, *Hierta på Främmestad. Kring en hundraårig brevsamling*. Stockholm.
- 1971–73 »Fredrik Philip Hierta.» – *SBL* 19. Stockholm.
- Palmgren, C. G., 2000 *Gåtan Henning Hamilton*. Stockholm.
- Petersson, K., 1973–75, Ola Jönsson. *SBL* 20. Stockholm.
- Rabenius, L. G., 1836, *Lärobok i den svenska kyrko-lagfarenheten. Försök*. Örebro.
- Reenstierna, M. H., 1985, *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1839*, utg. genom Sigurd Erixon, Arvid Stålhane & Sigurd Wallin. Urval och förklaringar av Gunnar Broman. 2. 1813–1825. Stockholm.
- Rabenius, O., 1767, *Dissertatione juridicam de legis publicatione*, Uppsala.
- Reuterswärd, E., 2001, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*. (Studia Historica Lundensia 2.) Lund.
- Sondén, P., 1931, *Biskop Anders Fredrik Beckman. Hans levnadslopp och verksamhetsfält*. Stockholm.
- Sprinchorn, E., 1969–71, »Carl Gustaf Hammarskjöld-» – *SBL* 18, Stockholm.
- Sveriges kyrkolag*, 1900, *Sveriges kyrkolag af 1686* [...] utg. av Peter Rydholm, Stockholm
- Thermænius, E., 1931, Anders Peter Danielson. – *SBL* 10. Stockholm.
- Widén, B., 1993, »Predikstolen som massmedium.» – *KÅ* 93 (1993). Uppsala.
- 2001 »Kungörelserna från predikstolen i korsdraget mellan myndigheterna och allmogen.» *Nytt vin i nya läglar. Festskrift till Gustav Björkstrand på 60-årsdagen den 25 oktober 2001*. (Skrifter i praktisk teologi vid Åbo akademi 42.) Åbo.
- Villstrand, N., 2008, »Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet.» *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, red. av Max Engman & Nils Erik Villstrand. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 715.) Helsingfors.
- Åberg, A., 1953, *Konsul P. Olsson. En märkesman i Hälsingborgs historia*. Helsingborg.

Förkortningar

- AK riksdagens andra kammare
 ED ecklesiastikdepartementet
 FK riksdagens första kammare
 HD Konungens högsta domstol

KBr kungligt brev
KC kungligt cirkulär
KF kunglig förordning
KL 1686 års kyrkolag
KLF kyrkolagsförslag
KLK kyrkolagskommittén
KLU kyrkomötets kyrkolagsutskott
KM allmänna kyrkomötet
KMF kyrkomötesförordningen
KO 1571 års kyrkoordning
Kungl. res. kunglig resolution
KÅ Kyrkohistorisk årsskrift
PM prästmöte
PMH prästmöteshandlingar
RB rättegångsbalken
RD riksdagen
RF 1809 års regeringsform
SBL Svenskt biografiskt lexikon
SFS Svensk Författningssamling
skr. skrivelse
SLL Svenska landskapslagar, tolkade och utg. av Åke Holmbäck & Elias Wessén.
SmL Kk Smålandslagens kyrkobalk
SOU Statens offentliga utredningar
1 LU riksdagens första lagutskott
1 TU kyrkomötets första tillfälliga utskott
1939L 1939 års lagtima riksdag

Uppsatsen har tidigare med annan rubrik tryckts i *Kirkko – Taide – Viestintä. Markku Heikkilän juhla kirja*. Red. Sari Dhima. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia / Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 197.) Helsingfors 2005. Den har här bearbetats.